

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM MÂTURÎDÎ

Kûfe'den Maveraünnehr'e Hanefilik

İmam Mâturîdî, Hanefî kimliği ile öne çıkan ve bu kimliğini de eserlerinde açıkça belirten bir âlimdir. Nitekim eserlerinde Ebû Hanîfe başta olmak üzere İmam Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer'den övgüyle bahseder ve onların metotlarını kullanarak görüş ve düşüncelerini ortaya koyar. Zaten onun imam kabul edildiği Mâturîdîlik mezhebi de Hanefilik içinde ortaya çıkmış, gelişmiş ve bağlularının neredeyse tamamın Hanefilerden oluşmuş bir itikadi mezheptir. Dolayısıyla İmam Mâturîdî'yi anlattığımız eserin başına onun yaşadığı yer olan Maveraünnehr'e veya doğduğu şehir olan Semerkand'a Hanefî mezhebinin nasıl ulaştığını ve yerleştiğini anlatarak başlamakta yarar vardır. Bunun için Ebû Hanîfe'nin yaşadığı Irak şehri olan Kûfe'den başlamak gerekmektedir.

II. Halife Hz. Ömer'in emri ile Sa'd b. Ebî Vakkas tarafından 17/638 tarihinde Fırat nehri kenarında ordunun ihtiyaçlarına göre karargâh olarak kurulan Kûfe şehri, zamanla bu özelliğinin yanında bir siyaset, ticaret ve ilim merkezi hâline geldi ve hem çok çeşitli milletlerin hem de çok farklı Arap kabilelerinin yerleşim alanı olma özelliğiyle bir yıl öncesinde kurulan kardeş şehir Basra'ya (16/637)

göre daha kozmopolit bir yapıya kavuştu. Sahabenin önde gelenlerinden Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Ömer tarafından buraya yargıç ve öğretici olarak atanması, şehrin ilim anlayışının onun yaklaşımı doğrultusunda şekillenmesini beraberinde getirdi. Daha sonra Hz. Ali'nin Kûfe'yi siyasi ve askerî üs edinmesi, şehrin nüfusunun hızla artmasına sebep olmasının yanında Abdullah b. Mes'ûd'un düşüncesine ek olarak Hz. Ali'nin düşünce tarzının da bölgeye yansımaları sağladı.³ Ünlü İslam coğrafyacısı Makdisî'nin (öl. 380/990) Sayrafî'ye Ebû Hanîfe fıkıh anlayışını tercih etmesinin sebepleri arasında, "onun fıkıhının Hz. Ali ve Hz. Abdullah b. Mes'ûd'a dayandığını" söylemesi bu tespiti doğrulayan açık bir delildir.⁴ Ondan bir yüzyıl sonra yaşamış olan ünlü Hanefî fakihî Debûsî (öl. 430/1039) de "Kûfeliler ilimlerini Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd'dan aldılar."⁵ sözü ile aynı gerçeğe işaret eder.

Râşid halifeler olarak nitelenen ilk dört halifeden sonra iktidara gelen Emevî yönetimi ile birlikte âdeta resmileşen Arap-mevâlî ayırımının, devlet ve toplum içerisindeki görev dağılımında da etkili olduğu bir gerçektir. Bu durum, idari ve siyasi görev alamayan mevâlîyi, ilim ve ticaret alanına itmek suretiyle onların Arap unsur karşısında güçlenmesini ve böylece Müslüman toplum içerisinde denge kurulmasını sağladı.⁶ Bu şekilde mevâlî içerisinde yetişen âlimler, devrin gereği olarak müstakil eğitim kurumları bulunmadığından ya evlerinde ya da çoğunlukla mescitlerde halkalar şeklinde oluşan gruplara dersler vermeye başladılar. Bu âlimlerin yetişmesinde Kûfe'ye

öğretici olarak atanan Abdullah b. Mes'ûd'un, büyük cami-
inde okuttuğu ders ve çevresinde oluşan ilim halkasının bü-
yük bir rolünün olduğu da bir gerçektir. Onun yetiştirdiği
öğrencilerden Yemenli Alkame (öl. 62/682) ve Esved en-
Nehâî öne çıktılar ve İbn Mes'ûd'dan sonra anılan camide
dersleri onlar devam ettirdiler. Alkame'den sonra diğer bir
Yemenli İbrahim en-Nehâî (öl. 96/714) ve İran asıllı Ham-
mad b. Süleyman (öl. 120/737) kürsüye geçtiler. Böylece
istikrarlı ve derinlikli bir fıkıh okulu özelliği kazanan Kûfe
okulu, bütün İslam dünyasında saygın bir şöhrete kavuş-
tu. Daha sonra bu okulun başına Hammad'ın öğrencisi
olan Ebû Hanîfe lakaplı Numan b. Sâbit geçti.⁷ Ebû Hanî-
fe'nin böylesine önemli bir okulun başına geçme başarısı
öğrenciliği sırasında gösterdiği gayret ve başarılarının so-
nucudur. Nitekim şu olay onun bu başarısını çok açık ve
net olarak anlatır: Kader konusunda olumsuz anlamda ilk
görüş belirtenlerden yani kaderi inkâr eden Gaylan ed-Dı-
meşki (öl. 120) Basra'dan Kûfe'ye gelerek oradaki âlimlerle
tartışmaya girer ve hepsine üstünlük sağlar. Bunun üzeri-
ne Hammad genç yaştaki öğrencisi Ebû Hanîfe'yi onunla
tartışma yapması için gönderir. Ebû Hanîfe genç olmasına
rağmen Gaylan karşısında iyi bir performans göstererek
üstünlük sağlar ve tartışmayı kazanan taraf olur.⁸

Tüm İslam düşünce tarihi sürecinde en ziyade göze
çarpan şahsiyetlerden biri olan Ebû Hanîfe, oluşturduğu
yaklaşık kırk kişilik grubu âdeta akademik bir anlayış içe-
risinde yetiştirdi ve müçtehit düzeyinde eğitimli insanlar
olarak topluma kazandırdı.⁹ Nitekim sonraki gelişmeler

bunun doğruluğunu güçlendirmektedir. Söz gelimi, ders halkasında yetişen öğrencilerinden birçoğu Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd'den itibaren kadılıklara atandı ve Abbasîlerin hâkimiyet kurdukları bölgelerde dinî ve hukukî alanda söz sahibi oldular. Ünlü coğrafyacı Makdisî, 4./10. asırda Irak bölgesinde kadıların ve fakihlerin çoğunluğunu Hanefîlerin oluşturduğunu kaydeder.¹⁰ Talebelerinin ve takipçilerinin elde ettiği bu başarı, Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin geniş bir alana yayılması ve büyük halk kitlelerine ulaşması imkânını beraberinde getirdi.

Harun Reşîd tarafından baş kadı (kâdî'l-kudât) olarak atanan Ebû Hanîfe'nin önde gelen öğrencilerinden Ebû Yusuf, Hanefîliğin yayılmasına hem ivme hem de derinlik kazandırdı. O, önemli merkezlere atadığı kadılarla Hanefîliği, ülke geneline yayılan ilk ve etkili mezhep konumuna getirdi. Nitekim bu dönemde Irak başta olmak üzere özellikle Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde Hanefîliğin halk tabanının da oluştuğu görülür. Çünkü sayısı tam olarak tespit olunamasa da Ebû Hanîfe'nin çok sayıda öğrenci yetiştirdiği bilinen bir gerçektir. Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin tespitine göre Ebû Hanîfe kırk öğrencisi ile toplantı yapar, bazen günlerce sürecek şekilde problemleri tartıştıkları olurdu. Bu öğrencilerinden ilk on içerisinde şu isimler yer almaktadır: Ebû Yusuf, Züfer b. Huzeyl, Dâvûd et-Tâî, Esed b. Amr, Yusuf b. Amr es-Semtî, Yahyâ b. Zekerîyya b. Ebû Zâide.¹¹ Bu öğrencilerinden bir kısmı daha o hayattayken çeşitli görevler almışlar veya eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜCADELE ETTİĞİ AKIMLAR

Mücadele Zemini

Bir bölgede ortaya çıkan bir düşüncenin, bölgenin sosyo-kültürel zeminine göre şekillenmesi ve yerleşik bir yapıya dönüşmesi şarttır. Aksi takdirde bu yeni düşüncenin, kalıcılığını ve sürdürülebilirliğini sağlaması imkânsızdır. Maverâünnehir bölgesinin kültürel zemininin buraya intikal etmiş olan Hanefiliği etkilemesi ve onu bölgenin sosyo-kültürel yapısı ve şartlarına göre şekil almaya zorlaması doğal bir gelişmedir. Nitekim Hanefî mezhebinin o bölgede Irak bölgesine göre farklı bir pozisyona girdiği, bunun neticesinde de farklı bir mezhep versiyonunun oluştuğu bilinmektedir. Bütün bunları sağlayan, yani bölgeye intikal eden Hanefileri farklı bir duruş almaya ve bölge koşullarına uyum sağlamaya iten bölgenin sosyo-kültürel zemini. Bu zemini tespit, oradaki Hanefilerin nasıl bir tavır alacakları hususunda fikir sahibi olmalarını sağlayacaktır.

Demek oluyor ki Hanefiler açısından Maverâünnehir bölgesinin dinî ve felsefî düşünce zeminini tanımak, orada nasıl bir mücadele içine gireceğini tespit açısından önemlidir. Çünkü zemin aynı zamanda mücadelenin yöntemini ve boyutlarını belirleme imkânı verir. Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eserinde özellikle bazı

din, mezhep ve felsefi düşünceleri ele alması hem bir zemin yoklama, hem de nasıl ve ne şekilde mücadele edilebileceğinin ipuçlarını yakalama amaçlıdır.

Her ne kadar bu dinlerden ve mezheplerden bazıları zaman içinde inkıraz bulmuş olsalar bile, etkilerinin ortadan kalkması uzun bir süreci alacağından, söz konusu dinlerin ve mezheplerin İslam'dan sonra da bir ölçüde en azından etkileriyle devam ettiğini düşünmek gerekir. Bunları fikir bazında ele almak ve tanımak onlarla ve onların etki sahasında olan diğer din, mezhep ve felsefi düşüncelerle mücadelenin yön ve yöntemini bize sağlayacaktır.

Dinler

Seneviyye (Ashâbu'l-İsneyn)

Mâturîdî'nin verdiği bilgiye göre Senevîler, ışık ve karanlık şeklinde iki ayrı tanrı benimseyenlerdir.

Bu inanışa göre evrenin meydana gelmesi, önceden birbirinden ayrı duran söz konusu ışık ve karanlığın birleşmesiyle gerçekleşmiştir. Böylelikle tanrısal bir mahiyet arz eden evren onlara göre ezeldir. Senevîler, "birleşme" hususunda;

- a) birleşme karanlığın etkisiyle gerçekleşmiştir,
 - b) karanlığın yayılmasıyla gerçekleşmiştir,
 - c) ışığın etkisiyle gerçekleşmiştir,
- şeklinde üç görüş ileri sürmüşlerdir.⁴⁰

Ashâbu'l-İsneyn, Ehlu't-Tesniyye gibi farklı isimleri olan Seneviyye (ikiciler), İslam kaynaklarında iki tanrıyı kabul eden Mecûsîlik, Maniheizm, Sâbiîlik gibi dinler için çerçeve kavram olarak kullanılır. Ancak bu çerçevenin içerisine bazen Sümeniyye ve Berahime gibi Hint dinleri dâhil edilirken bazen Mecusîlik bile dışarıda tutulur.⁴¹

İmam Mâturîdî ise Seneviyye çerçevesi içerisine Mennânîler, Deysânîler, Markûnîler, Sâbiîler ve Mecusîleri dâhil eder, ışık ve karanlığı tanrı kabul etme ve evrenin bunların birleşim ve karışımından meydana gelmiş olma ortak paydasında buluştuklarını nakleder.⁴² Ancak bu dinler iki tanrı kabul etme noktasında benzer düşünceler de ayrıntılarda ve düşünce yapıları itibarıyla birbirlerinden oldukça farklıdır. Kaldı ki Makdisî'nin ve İbnü'n-Nedîm'in Horasan bölgesinde çokça taraftarı bulunan bir mezhep olarak bahsettikleri Markûnîlik, Eski ve Yeni Ahitleri kutsal kitap kabul etmeleri, kilise hiyerarşisini benimsememeleri ve kutsal metinlerin te'viline karşı çıkmalarıyla diğer senevî/gnostik düşüncelerden ayrılan bir Hristiyan mezhebidir.⁴³

Yukarıda sayılan Mecusîlik dışındaki dinler birbirine yakın zamanlarda ortaya çıkmışlardır. Mennâniyye olarak anılan Maniheizm İbnü'n-Nedîm'in de belirttiği gibi kendisini İncil'de geçen "Faraklit" olarak takdim eden Mani tarafından Hristiyanlık ile Mecusîliğin sentezinden oluşturulmuş, ışık-karanlık ikiliğini esas alan ve Hint, Çin, Horasan üçgeninde gelişip yayılmış bulunan bir dindir. Bîrûnî, Semerkand'da Maniheizm'e inanan bir

grubun kendilerine Sâbiîler ismini verdiğinden de söz eder. Deysâniyye ise Markûnilikten yaklaşık 30 yıl sonra İbn Deysân tarafından tesis edilmiş olan bir dindir. Ömer en-Nesefî, 5./11. asırda Semerkand'da önemli ölçüde Mecusî'nin bulunduğu bilgisini verir. Yine onun verdiği bilgilere göre Müslümanların fethinden önce Buhara'da da Mecusîler bulunmaktaydı. Nitekim Ebû Ahmed Abdullah b. Ali el-Kedîni'nin kuraklıktan dolayı halk ile çıktığı bir yağmur duasının sonunda "Şu Allah düşmanı Mecusîlere karşı bizi mahcup etme ya Rabbi!" diye dua etmesi o dönemdeki Mecusî varlığını göstermesi bakımından önemlidir. Aynı durum bölgenin diğer bir şehri Buhara için de geçerlidir. Nitekim Buharalı âlimlerden Abdullah b. Abdûye'nin dedesi olan Huştîyar Mecusî âlimi iken Müslüman olmuş bir kişidir.⁴⁴

Sümeniyye (Budizm)

Dehriyye'nin bir kolu saydığı Sümeniyye hakkında Mâturîdî, onların nesnelere ezeliyetlerini savunduklarını ve buradan hareketle evrenin kendilerinde herhangi bir güç ve kudret bulunmayan ancak ezeli olan nesnelere birleşmesi ile meydana geldiği inancında olduklarını nakleder.⁴⁵ Hâlbuki Sümeniyye, tanrısız din olarak anılan Budizm'den başkası değildir. İslam kaynakları Budizm'i genellikle bu isimle anarlar. Aslında Mâturîdî'nin verdiği bilgiler, diğer kaynaklarda verilen bilgilerle çelişmemektedir.⁴⁶ İbnu'n-Nedim'in verdiği bilgiye göre, peygamberleri Budasef/Bodisattva olan Sümeniyye Müslümanların

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÂTURÎDÎLİK MEZHEBİ

Maveraünnehir'de Ehl-i Sünnet

Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin çağdaşı olan Makdisî, *Ah-senu't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* adlı eserinin başında kendi dönemindeki mezheplerin İslam coğrafyasındaki dağılımını verir. Ona göre İmam Mâturîdî döneminde toplam 28 mezhep bulunmaktadır. Bunlardan Hanefî, Malikî, Şâfiî ve Davudî (Zahirî) şeklinde dördü fıkıh mezheplerini; Mutezile, Neccâriyye, Küllâbiyye ve Sâlimiyye şeklindeki dördü kelam mezheplerini; Şia, Hâricîler, Kerrâmiyye ve Bâtîniyye şeklindeki dördü hem fıkıh hem kelam mezheplerini; Hanbeliyye, Râheviyye, Evzâiyye ve Münziriyye şeklindeki dördü ise Ehl-i hadis mezheplerini; Ataiyye, Sevriyye, İbâdiyye⁶⁹ ve Tâkiyye şeklindeki dördü taraftarı kalmamış mezhepleri; Za'feraniyye, Hurrendiniyye, Ebîdiyye ve Serahsiyye kırsal kesim mezhepleri oluşturur.⁷⁰

Makdisî'nin naklettiğine göre Muhammed b. Abdullah'ın "Kûfe ve çevresi Ali taraftarı, Basra Osman taraftarı ve çekimselerden, Cezire bölgesi Hâricîlerden oluşur; Şam Muaviye'den başkasını tanımaz, Mekke ve Medine Ebû Bekir ve Ömer'i bilir; Horasan'dan sakın, çünkü orada bunlardan her biri ve daha fazlası vardır." şeklindeki

sözü, İslam coğrafyasının siyasi ve itikadi görünümünü ele vermesi açısından kayda değerdir. Bu sözden İslam coğrafyasının doğusunun itikadi ve fikrî açıdan dağınık bir yapı arz ettiğini çıkarmak da mümkündür.

Yukarıda verilen mezheplerin bu bölgedeki dağılımı da bu kanaati ve tespiti doğrular mahiyettedir. Ancak yine de bu bölgede özellikle Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde güçlü bir Sünnî damarın varlığı da bir gerçektir. Söz gelimi Makdisî, Semerkand'ın “sağlam Sünnî” yani Ehl-i sünnet ve'l-cemaat üzere olduğu bilgisini verirken Cürcân halkının çoğu ile Taberistan'ın bir kısmının Hanefiler ile Hanbelî ve Şâfiî mezheplerine mensup kişilerden oluştuğunu aktarır. Yine aynı coğrafyacının naklettiğine göre Şiîliği ile ün salmış olan Deylem bölgesinde Ebû Hanîfe, Şâfiî, Malik ve Ehl-i hadise mensup olanların bulunduğundan bahseder ve ilave bilgi olarak bu grupların Muaviye sevgisi konusunda aşırı gitmedikleri ve uluhiyet konusunda teşbihe (benzetme/antropomorfizm) düşmediklerini nakleder.⁷¹

Ünlü Hanefî âlim Hakîm es-Semerkandî Ehl-i sünnetin çerçevesini “Nebiler ve resuller yolu, onları takip eden sahabe ve onlara tabi olan âlimler, müçtehitler, zâhitler ve âbidler yolu” şeklinde çizer.⁷² Ebû'l-Yusr el-Pezdevî ise bu çerçeveyi biraz daha netleştirerek Sünnî grupları yedi mezhep şeklinde tespit eder ve şöyle sıralar: Fakihler, kıraat âlimleri (kurrâ), sufiler, ashabu'l-hadis, Ebû'l-Hasen el-Eş'arî ve takipçileri, Eş'arî mezhebine bağlı olan Şâfiîler, son olarak Ebû Muhammed el-Kattân'ın taraftarları

olan Küllâbiyye. Bu sıralamanın akabinde birkaç mesele dışında aralarında ihtilaf olmadığı tespitini de eklemeyi ihmal etmez.⁷³

“Doğu İslam coğrafyasında bu Sünnî gruplar içerisinde Hanefîliğin nicelik ve nitelik olarak durumu nedir?” sorusuna açık ve kesin bir cevap vermek güç olmakla birlikte yaklaşık bir değerlendirme yapmak mümkündür. Söz gelimi Makdisî bu bölgede hâkim mezhebin Hanefîlik olduğunu belirttiikten sonra bu iddiasının kanıtı olarak hemen her şehirde Hanefî fakihlerinin bulunduğu bilgisini verir.⁷⁴ Bölgede o dönemde güçlü olan mezheplerin amelî hususlarda Hanefî mezhebini benimsemiş olmaları Hanefîliğin itikadi anlamda parçalı bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Diğer bir ifade ile bölgede “Hanefîlik” ortak paydasında buluşan Mutezile, Mürcie, Kerrâmiyye, Neccâriyye ve Semerkand Hanefileri gibi birçok grup ve mezhep bulunmaktadır. Bununla birlikte o dönemde bölgede temel ayrımın Mutezile ve ötekiler şeklinde ortaya çıktığı görülür. Zeydiyye gibi bazı Şîî grupları da Mutezile ile birlikte düşünmek gerekir. Söz gelimi Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin Mutezile’nin özellikle de Ka’bî’nin bölgedeki Sünnî grupları “Haşviyye” şeklinde nitelemesine tepki göstermesi ve insan filleri konusunda Sünnîler ile paralel düşünen Hüseyin en-Neccâr’a sahip çıkması, bölgede Mutezile karşısında ciddi bir Sünnî ve yakın düşünenler bloğunun oluştuğunu akla getirir.⁷⁵

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin *Kitabu’t-tevhîd* adlı eserinde yukarıda adı geçen mezheplerle arasına mesafe

koymasını dikkate aldığımızda, Semerkand ve civarı başta olmak üzere bu bölgede Sünnî bir Hanefî grubun var olduğu bir gerçektir. Diğer bir deyişle bu bölgede Kûfe çıkışlı Sünnî Hanefî çizginin bir uzantısı bulunmaktadır. Nitekim Mâturîdî'den önce Horasan ve Maverâünnehir'de Ebû Bekr el-Mervezî, İbrahim b. Yusuf el-Belhî ve kardeşi olan İsam b. Yusuf el-Belhî, Ahmed b. Sehl el-Belhî, Ebû Nasr Ahmed b. Abbas el-İyâdî gibi birçok Hanefî âlimi bulunmaktaydı.⁷⁶ Zaten Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin ilim silsilesine bakıldığında anılan Hanefî âlimler vasıtasıyla Kûfe'ye yani Ebû Hanîfe'ye dayandığı görülür. Nitekim Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin, Ebû Nasr Ahmed b. Abbas el-İyâdî, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî, Nasr b. Yahya el-Belhî, Ebû Bekir Ahmed b. İshâk el-Cüzcânî, Ebû Süleyman el-Cüzcânî, Muhammed eş-Şeybânî ve Ebû Yusuf ile silsilesi Ebû Hanîfe'ye varır.⁷⁷ 480/1092 tarihinde Gazne'de *Beyânu'l-edyân* adıyla bir risale kaleme alan Ebû'l-Meâlî Muhammed b. Ubeydullah el-Huseynî el-Alevî adlı Hanefî âliminin Horasan Hanefîlerinin hem itikat hem de amelî noktada Sünnî Hanefî; Irak Hanefîlerinin ise, amelde Ebû Hanîfe usulüne bağlı olmakla birlikte itikatta Mutezilî eğilimli oldukları şeklinde verdiği bilgi, yukarıdaki tespitleri doğrular mahiyettedir.⁷⁸

Bölgede Sünnî olarak sadece Hanefîler değil, Şâfiîler başta olmak üzere diğer Sünnî mezheplere mensup âlimler de bulunmaktadır. Buhara tarihçisi Nerşahî'nin zikrettiğine göre Buhara'da Ebû Ubeydullah Muhammed b. Nasr el-Mervezî (öl. 294/907) ve Ebû Zer Muhammed b.

Mezhebin Tanınması ve Yayılması

Mâturîdîliğin uzun süre Maverâünnehir ve civarına sıkışıp kalması ve firak edebiyatı içinde müstakil isimle yer almaması dolayısıyla Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin mezhep imamlığı konusunda tartışmaların meydana gelmesine neden olmuştur. Her ne kadar Mâturîdî'den önce Hanefîler arasında kelimelerin rengi taşıyan eserler yazılmış ise de Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde inanç konusunda günümüze ulaşan eserler incelendiğinde, Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin *Kitâbu't-tevhîd*'i dikkat çekici bir şekilde öne çıkmaktadır. Bundan sonra kaleme alınan kelimelerin rengi baskın eserlerin içerik, şekil ve konuları ele alış yöntemi itibarıyla büyük ölçüde bu eserin etkisinde kaldığı gözlenmektedir. İçeriğinin birebir yansımamasının nedeni, ya Hanefîler arasında o dönem ve bölgede serbest düşüncenin hâkim olması ve herkesin özgürce kendi fikrini ifade etmesi ve savunması ya da Ebû'l-Yusr el-Pezdevî'nin işaret ettiği gibi⁹⁴ dönemin âlimlerine Mâturîdî'nin bu eserinin üslubunun kapalı ve hacminin fazla gelmiş olmasıdır. Ancak sonraki eserlere kurgu ve anlayış noktasındaki etkisinin çok açık olduğu da ortadadır. Söz gelimi, sonrasında kaleme alınmış olan Ebû Seleme es-Semerkindî'nin *Cümeli Usûli'd-dîn*'i ile Ebû'l-Yusr el-Pezdevî'nin *Usûlu'd-dîn*'i hem muhteva hem de kurgu noktasında Mâturîdî'nin eserinin örnek alındığını gösteren metinlerdir.

Ebû'l-Mu'in en-Nesefî'nin başını çektiği kelamla ilgilenen âlimlerce Mâturîdî'nin bölgede Hanefîler arasında inanç alanında imam kabul edildiği de çok açıktır. Ancak

Mâturîdî'nin bölgedeki ağırlığını tespিতে yarayacak elimizde yeterli materyalin olduğunu söylemek de güçtür. Bununla birlikte Ebû'l-Yusr el-Pezdevî'nin onu Ehl-i sünnetin reislerinden saymasını sınırlı bir şöhrete sahip olduğu şeklinde görmemek gerekir. Zira orada verdiği diğer bilgilere bakıldığında onun şöhretinin çok daha eskilere dayandığı görülebilir. Çünkü Ebû'l-Yusr el-Pezdevî'nin dedesinden aktardığı bilgiler, Mâturîdî'nin şöhretinin daha eski olduğunu göstermeye yetecek niteliktedir. Onun ifadelerinden dedesinin Mâturîdî'nin hem *Kitâbu't-tevhîd* adlı kelim kitabını hem de *Te'vilâtu'l-Kur'ân* adlı tefsirini çok iyi öğrendiği bilgisini almaktayız. Ömer en-Neseî'nin *el-Kand* adlı eserinde naklettiğine göre Ebû'l-Yusr'un dedesi olan Abdulkerim b. Mûsâ, İmam Mâturîdî'nin öğrencisidir ve ondan fıkıh ve kelim okumuştur.⁹⁵ Bu bilgiler, Mâturîdî'nin 4./10. asırda bölgede bilinen ve eserleri okunan bir âlim olduğunu göstermesinin ötesinde kendisine ve eserlerine diğer âlimlere nazaran daha fazla değer verildiğinin belgesi niteliğindedir.

Yine metinde geçen “kerametlerini hikâye etmesi” ifadesini halk nezdinde de önemli bir yere sahip olduğunun göstergesi olarak almak gerekir. Çünkü Mâturîdî'nin sufilik yönüne dair şu ana kadar ciddi bir bilgi gelmiş değildir; dolayısıyla buradaki kerametın zühd ve takva sahibi bir kimse olması dolayısıyla halk nazarında önemli ölçüde manevi bir itibara sahip olduğu şeklinde anlaşılması daha isabetli olur. Çünkü o dönem insanları, özellikle âlimleri zühd ve takvaya önem veren insanlardır.⁹⁶

Öte yandan Ebû'l-Yusr el-Pezdevî, “bidat ehli” dediği kimselerin dışında Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, İbn Kullâb el-Basrî ve Ebû Mansûr el-Mâturîdî'den oluşan üç kişiye kitabında yer vermektedir. Bunun yanı sıra, kitabının on yerinde Eş'arîlerin Ebû'l-Hasen el-Eş'arî için kullandıkları “eş-şeyh” ifadesini Ebû Mansûr el-Mâturîdî için kullanmakta, hatta iki yerde bu ifade ile birlikte “el-imâm” nitelemesine yer vermektedir. Bütün bunlar onun, İmam Mâturîdî'yi Hanefîlerin kelimeler alanındaki temsilcisi olarak gördüğünün ve takdim ettiğinin önemli delilleridir.⁹⁷

5./11. asırda yaşamış olan Maveraünnehir âlimlerinin birçoğunun Ebû Mansûr el-Mâturîdî'yi, Ebû'l-Hasen el-Eş'arî karşısında imam kabul ettiklerini müşahede ediyoruz. Yukarıda Ebû'l-Mu'in en-Nesefî'den naklen verilen bilgiler bizi bu kaniya güçlü bir şekilde götürmektedir. Öte yandan Ömer en-Nesefî (öl. 537/1142), Alâuddîn es-Semerkindî (öl. 538/1144), Alâuddîn el-Usmendî (öl. 552/1157) ve Rukneddîn es-Semerkindî (öl. 703/1303) gibi şahısların onu “imam” tanınması anlamlıdır. Bu müelliflerin eserlerinde Mâturîdî'den bahsederken “imamu'l-hudâ” (hidayet imamı) nitelemesini ön plana çıkarmalarını önder kimliğinin bir göstergesi kabul etmek gerekir.⁹⁸ Nureddîn es-Sâbûnî ise kitabında onun için “Ehl-i sünnetin reisi” (reisu ehli's-sunne) ifadesine yer verir.⁹⁹ Ünlü Hanefî müfessir, fakih ve kelamcısı Ebû'l-Berekât en-Nesefî (öl. 710/1310), Ahsiketî'nin *el-Muhtehab fi usûli'l-mezheb* adlı fıkıh usûlü kitabına yazdığı şerhte Ebû Mansûr el-Mâturîdî'yi, “Semerkand âlimlerinin imamı” olarak tanıtır.¹⁰⁰

Buraya kadar verilen bilgilerden 4./10. asırda Mâturîdî'nin kelim alanında lider olarak ön plana çıktığı 5./11. ile 6./12. asırda ise bu liderliğinin tescil edildiği ve artık "itikatta imam" kabul edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim Fahreddin er-Razî, *Kitâbu'l-erba'in fî usûli'd-dîn* adlı eserinde Ebû Mansûr el-Mâturîdî es-Semerkindî'nin "ru'yetullah" (Allah'ın görülmesi) hakkındaki görüşüne katıldığını belirtmekte¹⁰¹; 6./12. asrın ikinci yarısında Maverâünnehir'de Hanefî âlimleriyle yaptığı münazaraları derlediği kitabında ise "Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve onu takip edenler" ifadesini kullanmaktadır.¹⁰²

Sonraki yüzyıllarda ise Mâturîdîliği, Hanefiliğin kelâmî yönünün temsilcisi olarak mezhep şeklinde gündemdeki yerini aldığını söylemek mümkündür. Ancak Mâturîdîler arasında, Eş'arîlerde olduğu gibi mezhepler tarihi çalışmaları çok fazla olmadığından veya olanlar da henüz gün yüzüne çıkmadığından, diğer mezheplerden fırak edebiyatı ile uğraşanların da Maverâünnehir'i bu anlamda göz ardı ettiklerinden bu bölge dışındaki İslam dünyasında mezhep olarak anılması büyük ölçüde ancak bazı Osmanlı müelliflerince gerçekleşmiştir. Nitekim 480/1092 tarihinde Gazne'de *Beyânu'l-edyân* adıyla Farsça fırak kitabı yazan Ebû'l-Meâlî Muhammed b. Ubeydullah el-Huseynî el-Alevî adlı bir Hanefî âlimi Sünnî mezhepleri Ehl-i hadis ve Ehl-i rey olarak ikiye ayırmakta ve Davudiyye (Zâhirîlik), Şâfiyye, Mâlikîyye, Hanbeliyye ve Eş'ariyye'yi Ehl-i hadis kapsamında değerlendirirken, Ehl-i reyini sadece Hanefilikten ibaret olduğunu belirtmektedir.¹⁰³